

MAŁGORZATA WOŹNIAK-PRUS

Akademia Pedagogiki Specjalnej, Instytut Psychologii

KATARZYNA MATUSIAK

Zespół Żłobków m. st. Warszawy

PRAKTYKI RODZICIELSKIE MATEK I OJCÓW A NASILENIE OBJAWÓW ZABURZEŃ EKSTERNALIZACYJNYCH U DZIECI W WIEKU SZKOLNYM

Streszczenie: Celem prezentowanego badania było poszukiwanie związków między nasileniem objawów nieuwagi i impulsywności/nadaktywności bądź zachowań opozycyjno-buntowniczych u dzieci w wieku szkolnym a podejmowanymi przez ich rodziców praktykami. Wzięło w nim udział 103 matki i 69 ojców. Byli oni rodzicami 108 dzieci w wieku 8–11 lat. W badaniu zastosowano narzędzia kwestionariuszowe, w tym polską adaptację The Alabama Parenting Questionnaire. Uzyskane wyniki wskazują na istnienie związku pomiędzy nasileniem objawów zachowań opozycyjno-buntowniczych występujących u dzieci a częstszym podejmowaniem przez matki praktyk negatywnych oraz rzadszym stosowaniem pozytywnych oddziaływań rodzicielskich. W grupie ojców nie otrzymano tak silnych zależności, mimo że stosowali oni niespójną

dyscyplinę i kary cielesne częściej wraz ze wzrostem nasilenia zachowań opozycyjno-buntowniczych u dzieci. Zaobserwowano również związek między podejmowaniem przez matki niespójnej dyscypliny i słabej kontroli a większym nasileniem objawów nieuwagi i impulsywności/nadaktywności u dzieci. Zależności te nie wystąpiły w grupie ojców. Zgodnie z wcześniejszymi doniesieniami otrzymane wyniki pokazują silniejszy związek między podejmowanymi przez rodziców oddziaływaniami a nasileniem zachowań opozycyjno-buntowniczych niż nasileniem objawów nieuwagi i impulsywności/nadaktywności.

Słowa kluczowe: praktyki rodzicielskie, zaburzenia opozycyjno-buntownicze, objawy impulsywności/nadaktywności, objawy zaburzeń koncentracji uwagi.

WPROWADZENIE

Przed każdym rodzicem staje zarówno trudne, jak i fascynujące zadanie wspierania dziecka w stawianiu się odrębną, dobrze funkcjonującą w otaczającym ją środowisku społecznym jednostką. Dla prawidłowego przebiegu rozwoju dziecka korzystne są takie oddziaływania opiekunów, które pozwolą na zachowanie równowagi pomiędzy potrzebą ochrony i kontroli jego zachowań a stwarzaniem mu możliwości dla zdoby-

wania nowych kompetencji, doświadczania poczucia sprawstwa i realizacji dążenia do niezależności (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016; Grolnick, Pomerantz, 2009). Rodzice mogą zatem wspierać dziecko w procesie indywiduacji i socjalizacji bądź ograniczać jego możliwości rozwojowe w tym obszarze, co może skutkować powstawaniem różnych objawów psychopatologicznych (Frick, 2012; Olson, Choe, Sameroff, 2017; Pardini, Lochman, Powell, 2007; Serbin, Kingdon, Ruttle, Stack, 2015; Verhoveven, Bögels, van der Bruggen, 2012).

Badania poświęcone zagadnieniom związanym z rodzicielstwem mają w związku z tym długą tradycję (Darling, Steinberg, 1993; Plopa, 2011; Smetana, 2017; Ziemiska, 1973). Najczęściej badanymi konstruktami, choć też często różnie definiowanymi są style i praktyki rodzicielskie. Badacze podkreślają znaczenie rozróżnienia tych dwóch pojęć dla rozumienia mechanizmów oddziaływania rodziców na rozwój i funkcjonowanie swoich dzieci (Darling, Steinberg, 1993; Raya, Ruiz-Olivares, Pino, Herruzo, 2013). Zarówno style, jak i praktyki zależą od wartości i celów przyjętych przez rodzica. Uważa się jednak, że to styl rodzicielski jako bardziej całościowy i trwałe konstrukty stanowi czynnik, który modyfikuje wpływ praktyk podejmowanych przez rodzica na rozwój dziecka (Darling, Steinberg, 1993). Z kolei to właśnie za pomocą konkretnych praktyk rodzic ma możliwość bezpośredniego oddziaływania na kształtowanie się zachowań i charakterystyki swojego dziecka.

W Polsce wiele badań poświęcono stylom rodzicielskim, które są też określane jako postawy rodzicielskie (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016; Plopa, 2011; Ziemiska, 1973). Brakuje natomiast prac, które dotyczyłyby podejmowanych przez opiekunów praktyk rodzicielskich. Częściowo jest to zapewne związane z brakiem narzędzi, które mogłyby być wykorzystywane do pomiaru tej formy oddziaływań rodzicielskich. Badanie praktyk rodzicielskich i tworzenie narzędzi do ich pomiaru wydaje się jednak szczególnie ważnym zagadnieniem, gdyż różnego rodzaju oddziaływania psychoedukacyjne czy terapeutyczne mające na celu poprawę relacji między dzieckiem a rodzicami dotyczą właśnie kształtowania sprzyjających rozwojowi dziecka praktyk rodzicielskich (DeGarmo, Patterson, Forgatch, 2004; Feinfield, Baker, 2004; Högström, Olofsson, Özdemir, Enebrink, Stattin, 2017).

Praktyki rodzicielskie można zdefiniować jako zbiór konkretnych zachowań, poprzez które rodzice wychowują i kontrolują swoje dzieci. Dzięki podejmowanym przez rodziców praktykom dzieci kształtują na przykład umiejętność zachowania się przy stole czy odnoszenia się do osób starszych, jak również rozwijają poczucie własnej wartości i kompetencji. Praktyki rodzicielskie stanowią zatem mechanizm, za pomocą którego rodzice wspierają dziecko zarówno w osiągnięciu kolejnych etapów procesu socjalizacji, jak i w sprośaniu wymaganiom związanym z codziennym funkcjonowaniem (Darling, Steinberg, 1993). Są one jednym z elementów interakcji pomiędzy rodzicem a dzieckiem, który ma konkretną treść i służy realizacji konkretnego celu przez rodzica. Różne zachowania rodziców mogą stanowić przykład tych samych praktyk rodzicielskich, których rodzaj będzie się zmieniać na przestrzeni życia rodziny, ale nie będzie to związane ze zmianą stylu rodzicielskiego.

Na podstawie badań dotyczących związków pomiędzy podejmowaniem przez rodziców konkretnych form oddziaływań a rozwojem i socjalizacją dzieci wyróżnia się dwa rodzaje praktyk rodzicielskich (Amato, Fowler, 2002; Eisenber, Taylor, Widaman, Spinrad, 2015; Kobak, Abbott, Zisk, Bounoua, 2017; Shaffer, Lindheim, Kolko, Trentacosta, 2013; Stormshak, Bierman, McMahon, Lengua, 2000). Pierwszą grupę stanowią sprzyjające funkcjonowaniu dziecka oddziaływania rodziców określane ja-

ko efektywne bądź pozytywne praktyki rodzicielskie. Są one związane z pozytywnymi cechami relacji rodzic–dziecko w szczególności z ufnym stylem więzi, bliskością, ciepłem i responsywnością. Zalicza się do nich pozytywne rodzicielstwo i zaangażowanie, które jest związane z udzielaniem dziecku wsparcia czy przekazywaniem pozytywnych emocji i komunikatów poprzez otwartość na dziecko, okazywanie mu czułości czy pozytywne wzmocnianie (np. chwalenie). Inną praktyką jest adekwatne do wieku monitorowanie dziecka poprzez nadawanie struktury jego aktywności (Grolnick, Pomerantz, 2009) czy spójna dyscyplina, dzięki której dziecko może nabywać poczucia bezpieczeństwa i przewidywalności otaczającej go rzeczywistości (Stormshak i in., 2000). Efektem tego rodzaju oddziaływań rodziców są wyższe kompetencje społeczne dziecka, dobrze rozwinięta zdolność do regulacji emocji, niższy poziom objawów psychopatologicznych czy nawet lepsze wyniki w nauce (Amato, Fowler, 2002; Olson, Choe, Sameroff, 2017; Raya i in., 2013; Serbin i in., 2015).

Drugą grupę stanowią praktyki niekorzystnie oddziałujące na proces socjalizacji dziecka i jego osiągnięcia rozwojowe. Wśród określanymi jako negatywne lub nieefektywne praktyki rodzicielskie wyróżnia się słabą bądź nadmierną kontrolę, która nie jest dopasowana do potrzeb i możliwości dziecka. Inne praktyki negatywne to oddziaływanie dyscyplinujące oparte na swoistego rodzaju wymuszaniu na dziecku określanych zachowań poprzez krzyk, narzekanie, grożenie czy karanie (w tym także poprzez kary cielesne) (Patterson, DeGarmo, Knutson, 2000; Shaffer i in., 2013; Stormshak i in., 2000). Pozostałe praktyki takie, jak niespójna dyscyplina czy niskie zaangażowanie są przeciwieństwem pozytywnych oddziaływań i skutkują brakiem poczucia bezpieczeństwa, ciepła i stałości.

Zależność między podejmowanymi przez rodziców praktykami a funkcjonowaniem i rozwojem dziecka jest złożona (Pardini, 2008; Shaffer i in., 2013, Serbin i in., 2015). Rodzaj podejmowanych przez opiekunów oddziaływań rodzicielskich warunkuje bowiem szereg czynników związanych zarówno ze zmieniającą się sytuacją zewnętrzną, w jakiej znajduje się dana rodzina, charakterystyką dziecka, jak i samego rodzica (Amato, Fowler, 2002; Elam, Chassin, Eisenberg, Spinrad, 2017). Na wybór konkretnych praktyk mają wpływ uwarunkowania społeczno-kulturowe (Gershoff i in., 2010; Nicolas, Bejarano, Lee, 2015). Odmienne cele socjalizacyjne będą stawiali sobie bowiem rodzice żyjący w kulturze kolektywistycznej, a inne w kulturze indywidualistycznej. Zmiany zachodzące we współczesnym świecie sprawiają także, iż pewne formy oddziaływań przestają spełniać swoje funkcje, w związku z czym są przez rodziców zastępowane przez nowe zachowania. Charakterystyka podejmowanych przez rodziców praktyk jest też związana z przekazem rodzinnym i własnymi doświadczeniami rodzica z relacji z opiekunami (Amato, Fowler, 2002). Są one bowiem dla rodziców źródłem wiedzy na temat skuteczności różnych form oddziaływań wychowawczych.

Kolejnym czynnikiem warunkującym wybór stosowanych przez opiekunów praktyk są zmienne indywidualne związane z rodzicem takie, jak cechy osobowościowe, temperamentalne czy zdolność do regulacji emocji (Prinz, Stams, Deković, Reijntjes, Belsky, 2009; Putnam, Sanson, Rothbart, 2002). Znaczenie ma również to, jak rodzice radzą sobie ze stresem oraz czy występują u nich objawy psychopatologiczne (Elam, Chassin, Eisenberg, Spinrad, 2017; Forehand i in., 2012; Parent i in., 2014). Charakter podejmowanych przez rodziców praktyk wydaje się również związany z płcią rodzica, choć wyniki badań w tym obszarze nie są spójne (Gryczkowski, Jordan, Mercer, 2010; Esposito, Servera, Garcia-Banda, Del Giudice, 2016). Niektóre badania wskazują na to, że matki w związku z pełnioną przez siebie rolą opiekuńczą podejmują wię-

cej zachowań związanych ze wspieraniem dziecka i okazywaniem mu czułości i ciepła. Zarazem podkreśla się zmiany w zakresie roli, jaką pełnią ojcowie w procesie wychowania dziecka, których przejawem jest wzrost zaangażowania ojców w opiekę nad dzieckiem od najwcześniejszych lat jego życia skutkujący nabywaniem przez nich kompetencji rodzicielskich (Barker, Iles, Ramchandani, 2017; Gambin, 2018; Phares, Fields, Kamboukos, Lopez, 2005). Wyniki badań pokazują również, że wpływ poszczególnych praktyk rodzicielskich na funkcjonowanie dziecka będzie zależał od tego, czy były one stosowane przez matkę, czy przez ojca (Ellis, Nigg, 2009; Essau, Sasagawa i Frick, 2006; Verhoeven, Bögels, van der Bruggen, 2012). Badań z udziałem obojga rodziców jest jednak ciągle niewiele (Gryczkowski, Jordan, Mercer, 2010).

Rodzaj podejmowanych przez opiekunów praktyk będzie się także zmieniać wraz z rozwojem dzieci. Obserwuje się, że wraz z wiekiem dziecka rodzice rzadziej stosują takie praktyki pozytywne, jak okazywanie czułości czy pozytywne wzmacnianie (Frick i in., 1999; Kobak i in., 2017; Spera, 2005). Zaangażowanie w relację z dzieckiem okazują poprzez otwartość, gotowość do rozmowy i negocjacji. W relacjach ze starszymi dziećmi rodzice podejmują także coraz mniej zachowań o charakterze kontrolującym. Rodzaj stosowanych przez rodziców praktyk będzie związany także ze specyfiką funkcjonowania dziecka i jego charakterystyką, a w szczególności z jego temperamentem (Putnam i in., 2002; Klein i in., 2016; Kochanska i Lee, 2013). Wyższy poziom negatywnej emocjonalności oraz trudności w samoregulacji dziecka wymagają bowiem z jednej strony od rodzica większej responsywności i odporności na stresujące sytuacje, z drugiej zaś prowokują opiekuna do stosowania negatywnych oddziaływań wychowawczych.

W związku z tym wiele badań poświęcono poszukiwaniu ważnej z perspektywy klinicznej zależności pomiędzy oddziaływaniami rodziców a różnego typu negatywnymi zachowaniami występującymi u dzieci z diagnozą zaburzeń eksternalizacyjnych, takich jak zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (*attention-deficit hyperactivity disorder*, ADHD), zaburzenia opozycyjno-buntownicze (*oppositional defiant disorder*, ODD) czy zaburzenia zachowania (Amato, Fowler, 2002; Eisenberg i in., 2015; Ellis, Nigg, 2009; Frick, 2012; Frick i in., 1999; Kochanska, Lee, 2013; Martel, Nikolas, Jernigan, Friderici, Nigg, 2012; Shaffer i in., 2013; Shelton i in., 1996; Stormshak i in., 2000). Otrzymane w nich wyniki wskazują, że częste stosowanie negatywnych praktyk rodzicielskich jest związane z występowaniem u dzieci trudnych, niepożądanych i naruszających reguły społeczne zachowań (Amato, Fowler, 2002; Shaffer i in., 2013; Shelton i in., 1996; Stormshak i in., 2000). Podejmowanie takich praktyk rodzicielskich, jak: słabe zaangażowanie, surowa dyscyplina czy słaba kontrola wydaje się przede wszystkim związane z kształtowaniem się u dzieci objawów zaburzeń opozycyjno-buntowniczych czy zaburzeń zachowania (Aucoin, Frick i Bodin, 2006; Frick i in., 1999; Johnston, Mash, 2001; Martel i in., 2012; Shaffer i in., 2013). Stosowanie negatywnych praktyk przez opiekunów jest także uważane za jeden z czynników prowadzących do pojawienia się zachowań opozycyjno-buntowniczych u dzieci z ADHD (Johnston, Jassy, 2007; Patterson, DeGarmo, Knutson, 2000; Stormshak i in., 2000).

Występowanie u dziecka objawów ADHD jest z kolei związane ze stosowaniem przez rodziców niespójnej dyscypliny w odpowiedzi na trudności dziecka w zachowaniu (Ellis, Nigg, 2009; Hawes, Dadds, Frost, Russell, 2013; Martel i in., 2012; Stormshak i in., 2000). Zależność pomiędzy podejmowanymi przez rodziców praktykami a trudnościami w zachowaniu i funkcjonowaniu dzieci wydaje się zatem nie być jednokierun-

kowa (Eisneberg i in., 2015; Ellis, Nigg, 2009; Johnston, Jassy, 2007; Kochanska, Lee, 2013; Pardini, 2008; Shaffer i in., 2013). Z jednej bowiem strony rodzice modyfikują zachowanie i rozwój swojego dziecka poprzez praktyki wychowawcze, jakie stosują. Z drugiej strony trudności w funkcjonowaniu dzieci wynikające z zakłóceń ich zdolności do kontroli swoich działań mogą wiązać się z doświadczaniem przez rodziców negatywnych emocji, poczucia bezradności i przeżywaniem podwyższonego poziomu stresu.

Można przypuszczać, że sytuacja taka będzie niekorzystnie oddziaływać na podejmowane przez nich praktyki rodzicielskie, co będzie się przejawiać w częstszym stosowaniu praktyk negatywnych, słabszym zaangażowaniu i rzadszym okazywaniu dziecku czułości czy przekazywaniu pozytywnych komunikatów. W ten sposób praktyki rodzicielskie wtórnie mogą pogarszać funkcjonowanie dzieci i być czynnikiem kształtującym lub podtrzymującym występowanie u nich niepożądanych zachowań zakłócających normy społeczne (Kochanska, Lee, 2013; Stormshak i in., 2000). Poznanie charakteru zależności między funkcjonowaniem dziecka a oddziaływaniami rodziców pozostaje nadal jednak kwestią otwartą (Eisenberg i in., 2015; Johnston, Jassy, 2007; Shaffer i in., 2013). Warto również zaznaczyć, że większość przeprowadzonych dotychczas badań poświęconych rodzicielstwu dotyczyło populacji rodzin amerykańskich (Gershoff i in., 2010). Oddziaływania podejmowane przez polskich rodziców mogą być inne ze względu na inne uwarunkowania historyczne i kulturowe (Kmita, 2015).

Celem prezentowanego badania stanowiącego część większego projektu badawczego poświęconego uwarunkowaniom praktyk rodzicielskich była zatem ocena związku pomiędzy nasileniem objawów zaburzeń eksternalizacyjnych u dzieci w wieku szkolnym a praktykami rodzicielskimi podejmowanymi przez ich opiekunów. Badana grupa była wybrana spośród populacji rodziców dzieci uczęszczających do szkół podstawowych jednej z dzielnic Warszawy. Wśród objawów zaburzeń eksternalizacyjnych wyróżniono symptomy zaburzeń koncentracji uwagi, impulsywność/nadaktywność i zachowań opozycyjno-buntowniczych. Takie ujęcie jest zgodne z dymensjonalnym modelem diagnozy zaburzeń wieku dziecięcego, którego stosowanie w odniesieniu do zaburzeń eksternalizacyjnych jest uważane za wskazane (Hudziak, Achenbach, Althoff i Pine, 2007; Kendall, 2004). Okazuje się bowiem, że wiele dzieci nie spełnia wszystkich kryteriów diagnostycznych i w związku z tym nie otrzymuje diagnozy kategorycznej. Nie oznacza to jednak, że zarówno one, jak i ich opiekunowie nie doświadczają różnego rodzaju trudności charakterystycznych dla tej grupy zaburzeń, które mogą prowokować rodziców do nieadekwatnych zachowań i wtórnie prowadzić do pogłębienia się występujących u dzieci problemów (Johnston, Jassy, 2007; Patterson, De Garmo, Knuston, 2000).

Na podstawie wyników wcześniejszych badań wysunięto hipotezę, że większe nasilenie występowania zachowań opozycyjno-buntowniczych będzie związane z podejmowaniem przez opiekunów takich negatywnych praktyk rodzicielskich, jak kary cielesne, niskie zaangażowanie czy słaba kontrola. Zakładano również, że większe nasilenie objawów zaburzeń koncentracji uwagi i impulsywności/nadaktywności będzie się wiązać poza wymienionymi wcześniej praktykami także ze stosowaniem przez rodziców niespójnej dyscypliny. W prezentowanym badaniu zastosowano dotąd nieużywane w Polsce narzędzie kwestionariuszowe, które zostało przez autora opracowane tak, aby mierzyć praktyki rodzicielskie powiązane z zaburzeniami zachowania u dzieci (Frick, 1991; Shelton i in., 1996). Analiza otrzymanych wyników miała też służyć odpowiedzi na pytanie o to, czy pomiędzy matkami a ojcami występują różnice w za-

kresie stosowanych praktyk rodzicielskich. Jak wspomniano wcześniej, wyniki dotychczasowych badań nie były spójne, a zatem pytanie miało charakter eksploracyjny.

METODA

Osoby badane

Grupę badaną stanowiło 172 rodziców, w tym 103 matki i 69 ojców. Byli oni rodzicami 108 dzieci (60 dziewczynek i 48 chłopców) w wieku od 102 do 135 miesięcy ($M = 119,41$ miesiąca, $SD = 7,75$). Kwestionariusze wypełniło 70 rodziców uczniów klas trzecich (23 dziewczynek i 20 chłopców) oraz 102 rodziców uczniów klas czwartych (37 dziewczynek i 28 chłopców). Założono, że próba będzie miała charakter normatywny, a nie kliniczny. Uczestników badania dobrano metodą deklaratywną z populacji uczniów trzech warszawskich szkół podstawowych, a kryterium doboru stanowiły wiek dziecka i wyrażenie zgody rodzica na udział w badaniu. Wśród osób badanych 83,3% to rodziny, w których dziecko wychowywali oboje rodzice, w pozostałych przypadkach dziecko wychowywała sama matka. W grupie osób deklarujących, że dziecko jest wychowywane przez oboje rodziców 71,11% stanowiły dzieci, których oboje rodzice wypełnili kwestionariusze. W badaniu wzięło udział 124 osoby z wyższym wykształceniem, 36 osób z wykształceniem średnim, 10 osób z wykształceniem zawodowym oraz 2 osoby z wykształceniem podstawowym. Ze względu na pojawianie się pojedynczych braków danych nie można było przeprowadzić wszystkich analiz dla pełnej grupy osób badanych.

Narzędzia badawcze

Do pomiaru badanych zmiennych zastosowano trzy kwestionariusze, które zostały zaadaptowane bądź opracowane przez zespół kierowany przez dr hab. Małgorzatę Święcicką z Uniwersytetu Warszawskiego.

Kwestionariusz Praktyk Rodzicielskich (The Alabama Parenting Questionnaire)

Kwestionariusz Praktyk Rodzicielskich APQ został opracowany w 1991 roku przez Paula Fricka (Shelton i in., 1996). Służy on do mierzenia praktyk rodzicielskich w pięciu wymiarach: zaangażowanie, pozytywne rodzicielstwo, słaba kontrola, niespójna dyscyplina oraz kary cielesne. Został on stworzony tak, aby mierzyć te praktyki rodzicielskie, które są powiązane z zaburzeniami zachowania u dzieci (Frick i in., 1999; Shelton i in., 1996). Kwestionariusz zawiera 42 pozycje dotyczące zachowań w kontakcie z dzieckiem, do których należy się ustosunkować na 5-stopniowej skali, gdzie 1 oznacza, że nie zdarzają się nigdy, a 5 oznacza, że zdarzają się bardzo często. Badania wskazują dobre wartości psychometryczne narzędzia. Podskale w amerykańskiej wersji Kwestionariusza APQ wykazują dobrą lub umiarkowaną rzetelność (Shelton i in., 1996). Wartość współczynnika rzetelności alfa Cronbacha dla poszczególnych skal wynosi: zaangażowanie $\alpha = 0,80$; pozytywne rodzicielstwo $\alpha = 0,80$; słaba kontrola $\alpha = 0,67$; niespójna dyscyplina $\alpha = 0,67$; kary cielesne $\alpha = 0,46$. Wyniki badań nad polską adaptacją narzędzia prowadzone w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki numer 2012/07/B/HS6/01469 wykazują zadowalające współczynniki rzetelności

dla poszczególnych skal: zaangażowanie $\alpha = 0,67$; pozytywne rodzicielstwo $\alpha = 0,63$; słaba kontrola $\alpha = 0,60$; niespójna dyscyplina $\alpha = 0,63$; kary cielesne $\alpha = 0,54$. Dane otrzymane na polskiej próbie potwierdzają 5-czynnikową strukturę narzędzia.

Skala Obserwacyjna dla Rodziców (SOR)

Jest to skala szacunkowa opracowana przez dr hab. Małgorzatę Świącicką (2011), która służy do oceny nasilenia występowania u dziecka nieprawidłowości uwagi oraz trudności w kontroli działania i emocji. Zawiera ona 22 pozycje, do których należy ustosunkować się na 4-stopniowej skali, gdzie 1 oznacza, że zdecydowanie nie pasuje, a 4 oznacza, że zdecydowanie pasuje. Na podstawie analizy czynnikowej została ona podzielona na dwie podskale: nieuwagi i impulsywności/nadaktywności. Do każdej z podskal zalicza się po 11 pozycji. Skala nieuwagi zawiera twierdzenia opisujące różne przejawy zaburzeń uwagi, takie jak skłonność do rozpraszania się czy łatwe męczenie się pracą umysłową (Świącicka, 2011). W podskali impulsywności/nadaktywności znajdują się pozycje, które odnoszą się do objawów wzmożonej aktywności, trudności z powstrzymaniem się od reakcji oraz problemów z kontrolowaniem emocji. Wartość współczynnika rzetelności alfa Cronbacha dla wymiaru nieuwaga wynosi $\alpha = 0,92$; natomiast dla impulsywności/nadaktywności $\alpha = 0,90$.

Skala objawów zaburzeń opozycyjno-buntowniczych

Jest to skala, która służy do oceny nasilenia objawów zachowań opozycyjno-buntowniczych. Zawiera ona 13 pozycji opartych na kryteriach diagnostycznych klasyfikacji DSM-IV TR dla zaburzeń opozycyjno-buntowniczych. Do każdej pozycji należy ustosunkować się na 4-stopniowej skali, gdzie 1 oznacza, że zdecydowanie nie pasuje, a 4 oznacza, że zdecydowanie pasuje. Rzetelność narzędzia jest zadowalająca (alfa Cronbacha $> 0,9$).

Procedura

Badanie miało charakter kwestionariuszowy i zostało przeprowadzone z udziałem rodziców z trzech publicznych szkół podstawowych zlokalizowanych w Warszawie w dzielnicy Praga-Południe. W jednej ze szkół ankiety zostały przekazane rodzicom na zebraniach z prośbą o zwrócenie ich wychowawcy klasy po wypełnieniu. W dwóch kolejnych szkołach ankiety przekazano rodzicom przez wychowawców klas. Do kwestionariuszy dołączono formularz zgody na udział w badaniu wraz z informacjami o dobrowolnym i poufnym charakterze badania oraz o wykorzystaniu wyników jedynie do celów naukowych. We wszystkich klasach oboje rodzice zostali poproszeni o wypełnienie kwestionariuszy, jeżeli było to możliwe. Rodzice wypełniali kwestionariusze indywidualnie i w zamkniętych kopertach zwracali je do wychowawców, od których były odbierane przez osobę przeprowadzającą badanie.

WYNIKI

W celu doboru odpowiednich metod analizy otrzymanych danych dokonano analizy normalności rozkładu badanych zmiennych. Wykazała ona, że jedynie zmienne takie,

jak: objawy nieuwagi, objawy impulsywności/nadaktywności, zaangażowanie i niespójna dyscyplina mają rozkład normalny i możliwe jest zastosowanie parametrycznych testów istotności. W celu analizy pozostałych zmiennych zastosowano w związku z tym nieparametryczne testy istotności.

W celu zbadania różnic pomiędzy matkami a ojcami w zakresie podejmowanych przez nich praktyk rodzicielskich dokonano porównań międzygrupowych. Do oceny różnic w zakresie zmiennych o rozkładzie normalnym zastosowano test t-Studenta, a do analizy różnic pomiędzy grupami w zakresie pozostałych praktyk rodzicielskich wykorzystano test nieparametryczny U Manna-Whitneya. Istotne statystycznie różnice pomiędzy badanymi grupami wystąpiły jedynie w odniesieniu do praktyk pozytywnych. Pod względem stosowania praktyk negatywnych, czyli niespójnej dyscypliny, kar cielesnych i słabej kontroli badane grupy nie różniły się na poziomie istotnym statystycznie. Otrzymane wyniki wykazały, że matki uzyskiwały istotnie wyższe wyniki w wymiarze zaangażowanie ($t(163) = 4,53; p < 0,001$). Średnia wyników uzyskanych przez matki na skali zaangażowanie wyniosła 41,20 punktów ($SD = 3,99$), a średnia wyników ojców to 38,03 punktów ($SD = 4,98$). Matki uzyskiwały również istotnie wyższe wyniki od ojców na skali pozytywnego rodzicielstwa ($Z = -2,562; p = 0,01$). Średnia wyników uzyskanych przez matki na skali zaangażowanie wyniosła 25,42 punktów ($SD = 2,42$), a średnia wyników ojców to 24,25 punktów ($SD = 3,01$). Sprawdzono również, czy występują istotne różnice między matkami i ojcami w ocenie nasilenia objawów nieuwagi i impulsywności/nadaktywności oraz zachowań opozycyjno-buntowniczych. Ze względu na różnice w rozkładzie zmiennych zastosowano test t-Studenta w odniesieniu do objawów nieuwagi i impulsywności/nadaktywności oraz jego nieparametryczny odpowiednik dla oceny różnic w nasileniu objawów ODD. Nie zaobserwowano istotnych statystycznie różnic między porównywanymi grupami.

W celu oceny istotności związku między nasileniem objawów nieuwagi i impulsywności/nadaktywności oraz zachowań opozycyjno-buntowniczych na podstawie ocen dokonanych przez matki a deklarowanymi przez nie praktykami rodzicielskimi przeprowadzono analizę korelacji (tab. 1). Ze względu na rozkład zmiennych możliwe było zastosowanie korelacji r-Pearsona tylko do oceny zależności pomiędzy takimi zmiennymi, jak: zaangażowanie, niespójna dyscyplina, nieuwaga, impulsywność/nadaktywność. Otrzymane wyniki wskazują, że praktyka niespójna dyscyplina miała istotny dodatni związek z nasileniem zarówno objawów nieuwagi ($r = 0,23; p = 0,022$), jak i objawów impulsywności/nadaktywności ($r = 0,384; p < 0,001$). Zależności te jednak nie są silne. Nie otrzymano istotnych korelacji między praktyką zaangażowanie a objawami nieuwagi i impulsywności/nadaktywności.

Dla porównania pozostałych zmiennych zastosowano korelację rho-Spearmana. Słaba kontrola była związana istotnie dodatnio zarówno z nasileniem objawów nieuwagi ($r_s = 0,216; p = 0,034$), jak i impulsywności/nadaktywności ($r_s = 0,228; p = 0,025$). Siła tych związków jest jednak bardzo niska. Ponadto nasilenie objawów impulsywności/nadaktywności korelowało istotnie ujemnie z pozytywnym rodzicielstwem ($r_s = -0,231; p = 0,024$) a dodatnio ze stosowaniem kar cielesnych ($r_s = 0,292; p = 0,003$). Są to jednak niskie zależności. Zaobserwowano ujemną korelację między nasileniem zachowań opozycyjno-buntowniczych a podejmowaniem przez matki takich pozytywnych praktyk rodzicielskich, jak zaangażowanie ($r_s = -0,47; p < 0,001$) i pozytywne rodzicielstwo ($r_s = -0,289; p = 0,004$). Dodatnią korelację otrzymano natomiast między nasileniem zachowań opozycyjno-buntowniczych a wszystkimi trzema wymiarami praktyk nega-

tywnych, czyli słabą kontrolą ($r_s = 0,306$; $p = 0,002$), niespójną dyscypliną ($r_s = 0,478$; $p < 0,001$) oraz karami cielesnymi ($r_s = 0,341$; $p = 0,001$). Z analizy otrzymanych danych wynika, że siła związku między stosowanymi przez matki praktykami rodzicielskimi a nasileniem objawów zachowań opozycyjno-buntowniczych jest większa niż w przypadku objawów zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi.

W celu sprawdzenia istotności związku między nasileniem objawów nieuważli i impulsywności/nadaktywności oraz zachowań opozycyjno-buntowniczych na podstawie ocen dokonanych przez ojców a deklarowanymi przez nich praktykami rodzicielskimi przeprowadzono analizę korelacji (tab. 2). Ze względu na rozkład badanych zmiennych zastosowanie korelacji r-Pearsona było możliwe tylko dla zmiennych: zaangażowanie, niespójna dyscyplina, nieuważli, impulsywność/nadaktywność. W celu oceny istotności zależności pomiędzy pozostałymi zmiennymi zastosowano korelację rho-Spearmana. Z przeprowadzonych analiz wynika, że między praktyką zaangażowanie a objawami impulsywności/nadaktywności zachodzi istotny dodatni związek ($r = 0,31$; $p = 0,013$). Ponadto ocena nasilenia objawów zachowań opozycyjno-buntowniczych koreluje istotnie dodatnio z dwoma rodzajami negatywnych praktyk rodzicielskich – umiarkowanie silnie z niespójną dyscypliną ($r_s = 0,408$; $p = 0,001$) oraz nisko z karami cielesnymi ($r_s = 0,265$; $p = 0,003$).

DYSKUSJA

Zgodnie z dymensjonalnym modelem rozumienia zaburzeń eksternalizacyjnych celem niniejszej pracy było zbadanie związku pomiędzy nasileniem objawów deficytów koncentracji uwagi, impulsywności/nadaktywności bądź zachowań opozycyjno-buntowniczych u dzieci w wieku szkolnym z populacji ogólnej a praktykami rodzicielskimi podejmowanymi przez ich matki i ojców. Wyniki wcześniejszych badań wskazywały, że większa częstość stosowania przez opiekunów negatywnych praktyk rodzicielskich a mniejsza pozytywnych oddziaływań wychowawczych wiązała się ze wzrostem nasilenia zachowań zakłócających normy społeczne charakterystyczne dla tej grupy zaburzeń (Amato, Fowler, 2002; Aucoin, Frick, Bodin, 2006, Frick i in., 1999; Frick, 2012; Olson i in., 2017; Pardini i in., 2007; Serbin i in., 2015; Shaffer i in., 2013; Shelton i in., 1996; Stormshak i in., 2000). Podobne dane dotyczące zależności między podejmowanymi praktykami a nasileniem objawów zaburzeń eksternalizacyjnych u dzieci uzyskano w tym badaniu przede wszystkim dla grupy matek.

Występowanie u dzieci objawów zachowań opozycyjno-buntowniczych było związane z częstszym stosowaniem przez matki niespójnej dyscypliny, słabej kontroli i kar cielesnych. Zależności te są zgodne z licznymi doniesieniami wskazującymi na związek stosowania tego rodzaju negatywnych praktyk z występowaniem objawów zaburzeń opozycyjno-buntowniczych (Amato, Fowler, 2002; Eisenberg i in., 2015; Frick, 2012; Frick i in., 1999; Johnston, Jassy, 2007; Johnston, Mash, 2001; Martel i in., 2012; Shelton i in., 1996; Stormshak i in., 2000). Przeciwnie jednak do zakładanych różnic w sile zależności, nasilenie objawów ODD wiązało się najmocniej ze zwiększoną częstotliwością podejmowania przez matki niespójnej dyscypliny a nie stosowaniem kar cielesnych czy słabym monitorowaniem zachowania dziecka. Zgodnie natomiast z wcześniejszymi wynikami niskie zaangażowanie matek wiązało się z nasileniem zachowań opozycyjno-buntowniczych. Taki charakter stosowanych przez matki praktyk może być zarówno odpowiedzią na trudności występujące w funkcjonowaniu dziecka, jak i jednym z czynników prowadzących do ich powstawania (Kochanska, Lee, 2013; Schaffer i in., 2013).

Można sądzić, że niskie zaangażowanie matek w proces wychowania i kontroli wyjątkowo niekorzystnie wpływa na proces socjalizacji ich dzieci. Mają one bowiem wtedy mniej okazji do poznawania dziecka i przekazywania mu systemu reguł i wartości podczas wspólnej interakcji. Brak dostatecznej wiedzy na temat trudności dziecka może wiązać się z kolei z problemami w dopasowaniu adekwatnych do jego potrzeb i możliwości oddziaływań wychowawczych, co skutkuje surową czy niespójną dyscypliną. Niekonsekwencja w stosowanych oddziaływaniach dyscyplinujących, wycofywanie się z wydanych poleceń czy decyzji może wzmacniać nieposłuszeństwo dziecka, które nie wiąże swojej aktywności z określonymi konsekwencjami (Patterson i in., 2000; Stormshak i in., 2000). Można spotkać się z poglądem, zgodnie z którym podejmowanie przez dziecko niepożądanych zachowań jest próbą skłonienia rodzica do skupienia uwagi na relacji z nim (Stormshak i in., 2000).

Matki dzieci z większym nasileniem objawów nieuwagi i impulsywności/nadaktywności stosowały istotnie częściej zarówno niespójną dyscyplinę, jak i słabą kontrolę, choć w szczególności w odniesieniu symptomów zaburzeń uwagi są to słabe zależności. Na związek niespójnej dyscypliny z objawami ADHD wskazywali także inni badacze (Ellis, Nigg, 2009; Hawes i in., 2013; Johnston, Mash, 2001; Li, Lee, 2012; Martel i in., 2012). Jedynie dane otrzymane przez zespół Davida Hawesa (2013) przemawiały natomiast za istnieniem słabego, ale istotnego związku pomiędzy niską kontrolą a obydwoema grupami objawów ADHD. Można jednak przypuszczać, że zmienność strategii dyscyplinujących będzie związana z mniejszymi możliwościami kontrolowania zachowań dziecka. Dane dotyczące tego, jak rodzice w tym matki postrzegają dzieci z ADHD, wskazują, że trudne zachowania dziecka są przez nich odbierane jako niepoddające się kontroli (Johnston, Chen, Ohan, 2006). Same objawy ADHD, a w szczególności deficyty koncentracji uwagi są natomiast przez matki wiązane z konstytucjonalnymi a nie dyspozycyjnymi uwarunkowaniami (Chen, Seipp, Johnston, 2008). Można w związku z tym sądzić, że czują się one bezradne wobec trudnych zachowań dziecka, nie wiedzą, jak na nie adekwatnie reagować i nie podejmują prób ich kontrolowania.

Otrzymane dane wskazują również, że matki istotnie częściej posługiwały się karami cielesnymi, gdy u dzieci występowało wyższe nasilenie objawów impulsywności/nadaktywności. Zależność ta może być przejawem bezpośredniej odpowiedzi matek na trudne i irytujące zachowania dziecka wynikające ze specyfiki objawów impulsywności/nadaktywności, które w znaczący sposób naruszają normy społeczne i wzbudzają negatywne emocje. Podobnie można również tłumaczyć słaby negatywny związek występujący pomiędzy nasileniem objawów impulsywności/nadaktywności u dzieci a podejmowanymi przez matki oddziaływaniami charakterystycznymi dla pozytywnego rodzicielstwa, czyli chwalenia, udzielania wsparcia czy okazywania pozytywnych emocji wobec dziecka. Nie wykazano natomiast żadnej zależności pomiędzy nasileniem zarówno objawów nieuwagi, jak i impulsywności/nadaktywności a częstością stosowania przez matki pozytywnej praktyki, jaką jest zaangażowanie, co jest sprzeczne z wcześniejszymi doniesieniami (Hawes i in., 2013; Stormshak i in., 2000). Być może objawy ADHD są czynnikiem niejako wymagającym od rodzica skupienia się na dziecku i uczestniczenia w jego codziennym życiu mimo związanych z tym trudności.

Na podstawie przeprowadzonych analiz można sądzić, że charakter zależności pomiędzy oddziaływaniami wychowawczymi podejmowanymi przez matki a nasileniem objawów ADHD i ODD jest zgodny z wcześniejszymi doniesieniami. Pomimo opisanych różnic odnośnie do poszczególnych zależności, siła związku między podej-

owanymi przez matki praktykami rodzicielskimi a objawami zaburzeń opozycyjno-buntowniczych jest większa niż w przypadku symptomów zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi. Można zatem przypuszczać, że tak jak we wcześniejszych pracach rodzaj podejmowanych praktyk rodzicielskich przez matki wiąże się przede wszystkim z opozycyjnymi i buntowniczymi zachowaniami dziecka a nie z przejawami deficytów uwagi czy wzmożoną impulsywnością bądź nadaktywnością.

W grupie ojców nie uzyskano przewidywanej zależności między większym nasileniem objawów ADHD a zwiększoną częstotliwością podejmowania przez nich praktyk negatywnych (Ellis, Nigg, 2009). Otrzymane zależności pokazują natomiast, że ojcowie częściej stosowali praktykę pozytywną, jaką jest zaangażowanie, gdy u dzieci występowało większe nasilenie objawów impulsywności/nadaktywności, co jest sprzeczne z wcześniejszymi doniesieniami (Gryczkowski i in., 2010). Może to wynikać ze specyfiki tej grupy objawów ADHD, które powodują, że dziecko nie potrafi samo zahamować swoich reakcji i swoim zachowaniem niejako wymusza większe zaangażowanie ze strony opiekuna. Sytuacja ta może wywoływać u matek stres i negatywnie wpływać na poczucie skuteczności w obszarze podejmowanych przez nie oddziaływań wychowawczych. W związku z tym od ojców wymagane jest większe uczestnictwo w sprawowaniu codziennej opieki nad dzieckiem i większe zaangażowanie w proces wychowawczy, które podejmują zgodnie z obserwowanymi zmianami pełnionej przez nich roli w rodzinie (Barker i in., 2017; Gambin, 2018).

Otrzymane wyniki pokazują ponadto, że ojcowie dzieci z większym nasileniem zachowań opozycyjno-buntowniczych częściej stosowali negatywne praktyki, takie jak: niespójna dyscyplina i kary cielesne, co jest częściowo zgodne z zaobserwowanym we wcześniejszych pracach kierunkiem zależności (Frick, 2012; Johnston, Mash, 2001; Shelton i in., 1996; Stormshak i in., 2000). W grupie ojców nie wykazano jednak związku pomiędzy nasileniem objawów ODD a stosowaniem przez nich słabej kontroli. Można przypuszczać, że zachodzi tu podobna zależność do obserwowanej między częstszym zaangażowaniem ojców wraz ze wzrostem nasilenia objawów impulsywności/nadaktywności. Dzieci, które przejawiają problemy w funkcjonowaniu, niejako wymuszają na ojcach większą kontrolę swoich zachowań.

Podobnie jak w grupie matek zależność między nasileniem objawów ADHD a podejmowanymi przez ojców praktykami wydaje się słabsza od zależności między nasileniem zachowań opozycyjno-buntowniczych a praktykami rodzicielskimi. Wynik ten można uznać za potwierdzający istnienie zależności między podejmowanymi przez rodziców oddziaływaniami wychowawczymi a objawami zachowań opozycyjno-buntowniczych obserwowanymi u ich dzieci. Na uwagę zasługuje fakt, że najsilniejszą zależność w grupie ojców otrzymano między zwiększonym nasileniem objawów ODD a praktyką niespójna dyscyplina, co oznacza, że zarówno ojcowie, jak i matki w badanej grupie reagują w ten sam sposób na opozycyjne i buntownicze zachowania swoich dzieci.

Wynik ten nie jest do końca spójny z wcześniejszymi doniesieniami na temat związku konkretnych praktyk rodzicielskich z objawami zaburzeń eksternalizacyjnych występującymi u dzieci (Ellis, Nigg, 2009; Martel i in., 2012), ale może wynikać ze specyfiki oddziaływań wychowawczych stosowanych w polskich rodzinach, a do tej pory badane były głównie inne grupy kulturowe (Dadds, Maujen, Fraser, 2003; Frick i in., 1999; Esposito i in., 2016; Essau i in., 2006; Molinuevo, Pardo, Torrubia, 2011). Być może jest tak, jak wspomniano wcześniej, że brak spójności oddziaływań wychowawczych rodziców jest swoistą odpowiedzią na trudne zachowania dziecka (Frick, 2012; Kochanska, Lee, 2013; Patterson i in., 2000; Stormshak

i in., 2000), która niestety nasila jego nieposłuszeństwo. Zebrane dane nie pozwalają jednak na wyciągnięcie wniosków odnośnie do mechanizmów leżących u podłoża zaobserwowanych zależności.

Dodatkowo porównano matki i ojców pod względem stosowanych przez nich praktyk rodzicielskich. Analiza otrzymanych danych wykazała, że rodzice nie różnili się między sobą pod względem częstości podejmowanych praktyk negatywnych. Może to wynikać ze spójnej charakterystyki zachowań dziecka, czego efektem jest spójna ocena nasilenia objawów dokonana przez rodziców. Zakłada się bowiem, że negatywne wymiary praktyk rodzicielskich mają związek z nasileniem objawów u dzieci (Johnston, Mash, 2001; Shelton i in., 1996). Zaobserwowano natomiast istotne różnice między grupą matek i ojców w zakresie podejmowania pozytywnych praktyk rodzicielskich. Matki istotnie częściej niż ojcowie stosowały takie praktyki, jak zaangażowanie i pozytywne rodzicielstwo.

Wynik ten jest zgodny z wcześniejszymi doniesieniami dotyczącymi różnic między podejmowanymi przez rodziców praktykami rodzicielskimi (Esposito i in., 2016; Gryczkowski i in., 2010; Phares i in., 2005). Być może związane jest to z tym, że w polskich rodzinach matki nadal poświęcają więcej czasu na opiekę nad dzieckiem i mimo zmian nie ma egalitarnego podziału ról opiekuńczych pomiędzy kobietą i mężczyzną (Gambin, 2018). Z drugiej jednak strony zgodnie z oczekiwaniami matki i ojcowie różnili się w zakresie podejmowanych oddziaływań wychowawczych. Wynik ten potwierdza wcześniejsze doniesienia, które pokazują, że zależność między objawami eksternalizacyjnymi występującymi u dzieci a praktykami stosowanymi przez rodziców daje się częściej zaobserwować w grupie matek (Gryczkowski i in., 2010; Slagt i in., 2012). Można zatem przypuszczać, że pewne trudności dzieci są lepiej dostrzegane przez matki, co może wynikać z tego, że czują się one bardziej odpowiedzialne za opiekę nad dzieckiem i częściej bezpośrednio uczestniczą w podejmowanych przez dziecko aktywnościach (Pomerantz, Wang, Ng, 2005; Świącicka, 2015). Może to również wynikać z większej spójności reakcji matek na objawy, o czym może świadczyć zaobserwowana w badaniu zależność między objawami eksternalizacyjnymi u dzieci a podejmowanymi przez matki praktykami.

Należy także wspomnieć o ograniczeniach niniejszego badania. Jednym z nich jest brak innych informatorów. Deklarowane przez rodziców praktyki stanowią ich subiektywną ocenę sytuacji. Warto byłoby pozyskać informacje o podejmowanych przez nich oddziaływaniach wychowawczych także z innych źródeł – od samych dzieci, nauczycieli czy niezależnych obserwatorów. Kolejnymi ograniczeniami badania są dysproporcje między badanymi grupami, wynikające z trudności uzyskania zgody na udział w badaniu. W perspektywie kolejnych badań należałoby zadbać o uzyskanie danych od większej i równolicznej grupy matek i ojców. Należałoby również uwzględnić pomiar zmiennych związanych z charakterystyką zarówno dzieci, jak i rodziców (np. cech temperamentalnych czy osobowościowych), które mogą moderować zależność pomiędzy podejmowanymi przez opiekunów praktykami a zachowaniami dzieci. W perspektywie kolejnych badań warto byłoby także rozważyć zbadanie rodziców dzieci z klinicznym nasileniem objawów zaburzeń eksternalizacyjnych.

PODSUMOWANIE

Wyniki przeprowadzonych badań dotyczących związku między stosowanymi przez rodziców praktykami rodzicielskimi a nasileniem objawów nieuwagi i impulsywności/nadaktywności bądź zachowań opozycyjno-buntowniczych u dzieci, są w więk-

szości zgodne z wcześniejszymi doniesieniami, choć uzyskane zależności nie są silne. Otrzymane dane nie pozwalają także, podobnie jak wyniki wcześniejszych prac (Eisenberg i in., 2015; Schaffer i in., 2013; Stormshak i in., 2000) na wyciągnięcie wniosków na temat kierunku tej zależności. Z jednej strony zachowania dzieci, u których występują objawy ADHD czy ODD, mogą skutkować częstszym podejmowaniem przez ich opiekunów negatywnych praktyk niż w przypadku rodziców dzieci nieprzejawiających zachowań problemowych. Z drugiej jednak strony stosowanie nieefektywnych praktyk przez rodziców może być czynnikiem wyzwalającym trudne zachowania dzieci. Wzajemny wpływ obu tych czynników może spowodować efekt zamkniętego koła, które będzie prowadzić do pogorszenia funkcjonowania dziecka i jego rodziny. Wydaje się zatem, że warto podejmować oddziaływania skierowane zarówno do rodziców dzieci przejawiających trudności w zachowaniu, jak i niewykazujących problemów w tym obszarze, które służyłyby wspieraniu pozytywnych praktyk rodzicielskich i przeciwdziałaniu zwiększenia częstości negatywnych oddziaływań wychowawczych. Wskazane jest także kontynuowanie badań w tym obszarze.

BIBLIOGRAFIA

- Amato, P.R., Fowler, F. (2002). Parenting practices, child adjustment, and family diversity. *Journal of Marriage and Family*, 64(3), 703–716.
- Aucoin, K.J., Frick, P.J., Bodin, S.D. (2006). Corporal punishment and child adjustment. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27, 527–541.
- Chen, M., Seipp, C.M., Johnston, C. (2008). Mothers' and fathers' attributions and beliefs in families of girls and boys with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Child Psychiatry and Human Development*, 39(1), 85–99.
- Barker, B., Iles, J.E., Ramchandani, P.G. (2017). Fathers, fathering and child psychopathology. *Current Opinion in Psychology*, 15, 87–92.
- Brzezińska, A.I., Appelt, K., Ziółkowska, B. (2016). *Psychologia rozwoju człowieka*. Sopot: GWP.
- Dadds, M.R., Maujen, A., Fraser, J.A. (2003). Parenting and conduct problems in children: Australian data and psychometric properties of the Alabama Parenting Questionnaire. *Australian Psychologist*, 38(3), 238–241.
- Darling, N., Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: an integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487–496.
- DeGarmo, D.S., Patterson, G.R., Forgatch, M.S. (2004). How do outcomes in specified parent training intervention maintain or wane over time? *Prevention Science*, 5, 73–89.
- Eisenberg, N., Taylor, Z.E., Widaman, K.F., Spinrad, T.L. (2015). Externalizing symptoms, effortful control, and intrusive parenting: A test of bidirectional longitudinal relations during early childhood. *Developmental Psychopathology*, 27, 953–968.
- Elam, K.K., Chassin, L., Eisenberg, N., Spinrad, T.L. (2017). Marital stress and children's externalizing behavior as predictors of mothers' and fathers' parenting. *Development and Psychopathology*, 29, 1305–1318.
- Ellis, B., Nigg, J. (2009). Parenting practices and attention-deficit hyperactivity disorder: new findings suggest partial specificity of effects. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 40, 508–515.
- Esposito, A., Servera, M., Garcia-Banda, G., Del Giudice, E. (2016). Factor analysis of the Italian version of the Alabama Parenting Questionnaire in a community sample. *Journal of Child and Family Studies*, 25, 1208–1217.
- Essau, C.A., Sasagawa, S., Frick, P.J. (2006). Psychometric properties of the Alabama Parenting Questionnaire. *Journal of Child and Family Studies*, 15(5), 597–616.

- Feinfield, K.A., Baker, B.L. (2004). Empirical support for a treatment program for families of young children with externalizing problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33(1), 182–195.
- Forehand, R., Thigpen, J.C., Parent, J., Hardcastle, E.J., Bettis, A., Compas, B.E. (2012). The role of parent depressive symptoms in positive and negative parenting in a preventive intervention. *Journal of Family Psychology*, 26(4), 532–541.
- Frick, P.J. (1991). The Alabama Parenting Questionnaire (APQ). Unpublished rating scales. The University of Alabama.
- Frick, P.J. (2012). Developmental pathways to conduct disorder: implications for future directions in research, assessment, and treatment. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 41, 378–389.
- Frick, P.J., Christian, R.E., Wootton, J. (1999). Age trends in the association between parenting practices and conduct problems. *Behavior Modification*, 23(1), 106–128.
- Gambin, M. (2018). Specyfika relacji dziecko-ojciec i jej znaczenie dla rozwoju dziecka z perspektywy zmian kulturowych przełomu XX i XXI wieku. W: M. Świącicka (red.), *W relacji. Studia z psychologii klinicznej dziecka 30 lat później* (s. 103–111). Warszawa: Paradygmat.
- Gershoff, E.T., Grogan-Kaylor, A., Lansford, J.E., Chang, L., Zelli, A., Deater-Deckard, K., Dodge, K.A. (2010). Parent discipline practices in an international sample: associations with child behaviors and moderation by perceived normativeness. *Child Development*, 81(2), 487–502.
- Grolnick, W.S., Pomerantz, E.M. (2009). Issues and challenges in studying parental control: toward a new conceptualization. *Child Development Perspectives*, 3(3), 165–170.
- Gryczkowski, M.R., Jordan, S.S., Mercer, S.H. (2010). Differential relations between mothers' and fathers' parenting practices and child externalizing behavior. *Journal of Child and Family Studies*, 19, 539–546.
- Hawes, D.J., Dadds, M.R., Frost, A.D.J., Russell, A. (2013). Parenting practices and prospective levels of hyperactivity/inattention across early- and middle-childhood. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 35, 273–282.
- Högström, J., Olofsson, V., Özdemir, M., Enbrink, P., Stattin, H. (2017). Two-year findings from a national effectiveness trial: effectiveness of behavioral and non-behavioral parenting program. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 45, 527–542.
- Hudziak, J.J., Achenbach, T.M., Althoff, R.R., Pine, D.S. (2007). A dimensional approach to developmental psychopathology. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 16(S1), 16–23.
- Johnston, C., Chen, M., Ohan, J.L. (2006). Mothers' attributions for behavior in nonproblem boys, boys with attention deficit hyperactivity disorder, and boys with attention deficit hyperactivity disorder and oppositional defiant behavior. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 35(1), 60–71.
- Johnston, C., Jassy, J.S. (2007). Attention-deficit/hyperactivity disorder and oppositional/conduct problems: links to parent-child interactions. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 16(2), 74–79.
- Johnston, C., Mash, E.J. (2001). Families of children with attention-deficit/hyperactivity disorder: review and recommendations for future research. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 4(3), 183–207.
- Kendall, P.C. (2004). *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji*. Gdańsk: GWP.
- Klein, M.R., Lengua, L. J., Thompson, S.F., Moran, L., Ruberry E.J., Kiff, C., Zalewski, M. (2016). Bidirectional relations between temperament and parenting predicting preschool-age children's adjustment. *Journal of Child and Adolescent Psychology*, 11, 1–14.
- Kmita, G. (2015). Parenting beliefs and practices in Poland. W: G. Nicolas, A. Bejarano, D.L. Lee (red.), *Contemporary Parenting. A Global Perspective* (s. 142–155). New York: Routledge.
- Kobak, R., Abbott, C., Zisk, A., Bounoua, N. (2017). Adapting to changing needs

- of adolescents: parenting practices and challenges to sensitive attunement. *Current Opinion in Psychology*, 15, 137–142.
- Kochanska, G., Kim, S. (2013). Difficult temperament moderates links between maternal responsiveness and children's compliance and behavior problems in low-income families. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(3), 323–332.
- Li, J.J., Lee, S.S. (2012). Association of positive and negative parenting behavior with childhood ADHD: Interactions with offspring monoamine oxidase A (MAO-A) genotype. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40, 165–175.
- Martel, M.M., Nikolas, M., Jernigan, K., Frederici, K., Nigg, J.T. (2012). Diversity in pathways to common childhood disruptive behavior disorders. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(8), 1223–1236.
- Molinuevo, B., Pardo, Y., Torrubia, R. (2011). Psychometric analysis of the catalan version of the Alabama Parenting Questionnaire (APQ) in a community sample. *Spanish Journal of Psychology*, 14, 944–955.
- Nicolas, G., Bejarano, A., Lee, D.L. (2015). *Contemporary Parenting. A Global Perspective*. New York: Routledge.
- Olson, S.L., Choe, D.E., Sameroff, A.J. (2017). Trajectories of child externalizing problems between ages 3 and 10 years: Contributions of children's early effortful control, theory of mind, and parenting experiences. *Development and Psychopathology*, 29(4), 1333–1351.
- Pardini, A.D. (2008). Novel insights into longstanding theories of bidirectional parent-child influences: introduction to the special section. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36, 627–631.
- Pardini, D.A., Lochman, J.E., Powell, N. (2007). The development of callous-unemotional traits and antisocial behavior in children: Are there shared and/or unique predictors. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 36, 319–333.
- Parent, J., Forehand, R., Dunbar, J.P., Watson, K.H., Reising, M.M., Seehuus, M., Compas, B.E. (2014). Parent and adolescent reports of parenting when a parent has a history of depression: associations with observations of parenting. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42(2), 173–183.
- Patterson, G.R., DeGarmo, D.S., Knutson, N. (2000). Hyperactive and antisocial behaviors: comorbid or two points in the same process? *Development and Psychopathology*, 12(1), 91–106.
- Phares, V., Fields, S., Kamboukos, D., Lopez, E. (2005). Still looking for poppa. *American Psychologist*, 60, 735–737.
- Plopa, M. (2011). *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Kraków: Wydawnictwo „Impuls”.
- Pomerantz, E.M., Wang, Q., Ng, F.F. (2005). Mothers' affect in the homework context: The importance of staying positive. *Developmental Psychology*, 41(2), 414–427.
- Prinz, P.S., Stams, G.J., Deković, M., Reijntjes, A., Belsky, J. (2009). The relations between parents' Big five parental personality factors and parenting: A meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(2), 351–362.
- Putnam, S.P., Sanson, A.V., Rothbart, M.K. (2002). Child temperament and parenting. W: M.H. Bornstein (red.), *Handbook of Parenting* (s. 255–277). London: Erlbaum.
- Raya, A.F., Ruiz-Olivares, R., Pino, J., Heruzo, J. (2013). A review about parenting style and parenting practices and their consequences in disabled children and non disabled children. *International Journal of Higher Education*, 2, 205–213.
- Serbin, L.A., Kingdon, D. Ruttle, P.L., Stack, D.M. (2015). The impact of children's internalizing and externalizing problems on parenting: transactional processes and reciprocal change over time. *Development and Psychopathology*, 27, 969–986.
- Shaffer, A., Lindheim, O., Kolko, D.J., Trenacosta, C.J. (2013). Bidirectional relations between parenting practices and child externalizing behavior: A cross-lagged panel analysis in the context of a psychosocial treatment and 3-year follow-up. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41, 199–210.

- Shelton, K.K., Frick, P.J., Wootton, J. (1996). Assessment of parenting practices in families of elementary school-age children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 25(3), 317–329.
- Slagt, M., Deković, M., de Haan, A.D., van den Akker, A.L., Prinzie, P. (2012). Longitudinal associations between mothers' and fathers' sense of competence and children's externalizing problems: The mediating role of parenting. *Developmental Psychology*, 48(6), 1554–1562.
- Smetana, J.G. (2017). Current research on parenting styles, dimensions, and beliefs. *Current Opinion in Psychology*, 15, 19–25.
- Spera, C. (2005). A review of the relationship among parenting, parenting styles, and adolescents school achievement. *Educational Psychology Review*, 17(2), 125–146.
- Stormshak, E.A., Bierman, K.L., McMahon, R.J., Lengua, L.J. (2000). Parenting practices and child disruptive behavior problems in early elementary school. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29(1), 17–29.
- Świąćicka, M. (2011). Skale szacunkowe dla rodziców i nauczycieli jako narzędzia diagnozy w psychologii klinicznej dziecka. W: M. Świąćicka (red.), *Metody diagnozy w psychologii klinicznej dziecka i rodziny* (s. 113–127). Warszawa: Paradygmat.
- Świąćicka, M. (2015). Rodzice w sytuacji odrobienia pracy domowej przez dzieci. W: M. Świąćicka, A. Maryniak (red.), *Trudności rodzicielstwa* (s. 49–59). Warszawa: Paradygmat.
- Verhoeven, M., Bögels, S.M., van der Bruggen, C.C. (2012). Unique roles of mothering and fathering in child anxiety; moderation by child's age and gender. *Journal of Child and Family Studies*, 21, 331–343.
- Ziemska, M. (1973). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

PARENTAL PRACTICES OF MOTHERS AND FATHERS AND THE INTENSITY OF EXTERNALISING DISORDERS' SYMPTOMS AMONG CHILDREN AT SCHOOL AGE

Abstract: The aim of the current study was to determine the relationship between the intensity of symptoms of attention deficit, impulsiveness/hyperactivity, and oppositional or rebellious behaviours among school-age children and the practices undertaken by their parents. The participants were 103 mothers and 69 fathers. They were the parents of 108 children aged between 8–11 years old. In the study the questionnaires were used, among others the Polish version of The Alabama Parenting Questionnaire. The results point to a relationship between the intensity of oppositional or rebellious behaviours and more frequent negative practices implemented by mothers and also less frequent positive parental activities. Among the fathers' group no such strong trends occurred, although fathers were more likely to use an incoherent discipline and a cor-

poral punishment when the intensity of oppositional or rebellious behaviours of their children increased. Also, a relationship between an incoherent discipline and a weak control performed by mothers, with a higher intensity of attention deficit and impulsiveness/hyperactivity among their children emerged. No such relationship emerged among fathers. In accordance with the previous research, the current results suggest a stronger relationship between the actions taken by parents with the intensity of the oppositional or rebellious behaviours than with the intensity of attention deficit and impulsiveness/hyperactivity symptoms of children.

Keywords: parental practices, oppositional or rebellious disorders, impulsiveness/hyperactivity symptoms, symptoms of attention deficits.